

КАРТОГРАФУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ в 1931-1941 рр.

Рассмотрены особенности отображения административно-территориального устройства советской Украины на политико-административных и административных картах 1931-1941 гг. Освещены вопросы становления данного направления тематического картографирования, перехода создания административных карт от местных разведомственных учреждений и организаций к специализированным предприятиям государственной картографо-геодезической службы, а также разработки единого типа административной карты области в ГУГК СССР.

The representation of administrative-territorial system of Soviet Ukraine on administrative maps in 1931-1941 is considered. The questions concerning formation of this line of thematic mapping, the transition of administrative maps creation from various local authorities and organizations to specialized enterprises of national mapping service and development of the unified type of a region's administrative map in the Main Administration of Geodesy and Cartography of USSR are elucidated.

Вступ. У тематичному картографуванні важливе місце відводиться створенню політико-адміністративних та адміністративних карт, які відображують адміністративно-територіальний поділ територій. Даний напрям картографування в Україні має тривалу історію і свої національні особливості. Інтерес до нього став зростати у зв'язку з опрацюванням питання реформування адміністративно-територіального устрою країни [1-5].

Питання картографування адміністративно-територіального поділу висвітлені лише побіжно у рамках загальних оглядів історії картографії України у працях Я. І. Жупанського [6] та автора цієї статті [9, 10]. Останнім також укладено бібліографічний покажчик політико-адміністративних й адміністративних карт України 1918-2008 рр. [11]. Загальні питання становлення цього напрямку картографування в СРСР розглянув Д. О. Ларін [7].

Метою даної статті є дослідження стану та історії розвитку картографування адміністративно-територіального устрою України у другій половині міжвоєнного періоду, в 1931-1941-му роках. Тоді державною картографо-геодезичною службою СРСР були опрацьовані типові підходи до створення політико-адміністративних і адміністративних карт, які з незначними відмінностями використовувались майже 50 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, численні реорганізації державної картографо-геодезичної служби СРСР у 1920-1930-му роках не сприяли розвитку картографування в Україні та діяльності Українського геодезичного управління (УГУ) – республіканського територіального підрозділу всесоюзного Вищого геодезичного управління. На початку 1930 р. УГУ було реорганізовано в Український геодезичний трест, до складу якого входила і картографічна фабрика (створена в 1931 р. у Харкові, а наприкінці 1933 р. передана до Всесоюзного картографічного тресту). Харківська картографічна фабрика стає у 1930-х роках основним осередком картоукладальних і картовидавничих робіт у радянській Україні, включаючи також створення політико-адміністративних і адміністративних карт. Проте загалом діяль-

ність картографо-геодезичної служби у “трестовський” період (1930-1935 рр.) була спрямована на обслуговування земельного, геологічного та інших відомств і не відповідала загальним потребам державного топографічного й тематичного картографування.

Характеризуючи в загальних рисах тогочасне організаційне забезпечення картографування території України, слід зазначити, що центром розвитку її картографічної науки тоді був Український науково-дослідний інститут географії і картографії, заснований 1 жовтня 1927 р. в Харкові. Під керівництвом академіка С. Л. Рудницького інститут за короткий час свого існування здійснив також важливі прикладні картографічні розробки: було видано низку картографічних творів, у т. ч. й політико-адміністративних карт, підготовлених співробітниками цієї установи [12].

Постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) і Ради народних комісарів (РНК) УСРР від 2 вересня 1930 р. в Україні було ліквідовано окружний поділ, який не забезпечив, на погляд партійного керівництва республіки, належного виконання адміністративно-господарських і фінансово-бюджетних функцій управління. Цією ж постановою було впроваджено нову двоступеневу систему адміністративно-територіального поділу (район-сільрада (міська, селищна)), що проіснувала до початку 1932 р. Дана постанова упровадила такий поділ: автономна республіка, 18 міст, які безпосередньо підпорядковані центрові, 484 райони. Проте кількість адміністративно-територіальних одиниць постійно змінювалася. Лише до квітня 1931 р. було ліквідовано як економічно маломіцні понад 100 адміністративних районів. Такий територіальний устрій у зв'язку з незначним періодом його існування не мав належного картографічного забезпечення.

Адміністративні межі станом на 20 квітня 1931 р. містить бланкова одноколірна **Адміністративна карта Української Соціалістичної Радянської Республіки** масштабу 1:3 000 000, видана Центральною адміністративно-територіальною комісією при Президії ВУЦВК як офіційне видання. Карта, укладена Харківською картографічною фабрикою, відображує, згідно з формулюванням у легенді, кордон СРСР,

державну межу УСРР, межу Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки (АМСРР), межі районів і міськрад. Карту доповнює таблиця з переліком адміністративно-територіальних одиниць УСРР, а саме 11 районів АМСРР, 20 міст, безпосередньо підпорядкованих центрів, 363 райони, серед яких були 25 національних районів – російські (8), німецькі (7), болгарські (3), грецькі (3), єврейські (3) та польський. Повторне видання цієї карти подає без змін інформацію про адміністративні межі станом на 25 травня 1931 р.

Детальніше укладено районні межі на багатокольорній **Блянковій карті Української Радянської Соціалістичної Республіки** масштабу 1:1 400 000 (1931 р.), розробленій Сектором районування Вищої ради народного господарства УСРР для нанесення показників розміщення промисловості та корисних копалин (мал. 1). Населені пункти (за даними на 1929 р.) виділені шрифтами за чисельністю населення (до 5-ти тис. мешканців, 5-10 тис., 10-25 тис., 25-50 тис., 50-100 тис., понад 100 тис.) і значком пунсона за кількістю робітників (до 100-та, 100-500, 500-1 000, 1 000-5 000, 5 000-20 000, понад 20 000). Адміністративні центри підкреслені червоною лінією. Додаткова таблиця містить перелік районів (усього їх 363), міськрад (20) і районів АМСРР (11). Карта професійно укладена та вида-

на на Харківській картографічній фабриці й відображує адміністративно-територіальний поділ станом на 20 травня 1931 р.

Чергова реформа адміністративно-територіального устрою на початку 1932 р. знову повертає систему територіального управління до триступеневої, упровадивши області як адміністративні одиниці першого порядку. 27 лютого 1932 р. сесія ВУЦВК ухвалила утворити на території УСРР, крім існуючої Молдавської АСРР, 5 областей – Вінницьку, Дніпропетровську, Київську, Одеську, Харківську. До складу областей увійшли 16 міст, безпосередньо підпорядкованих областям, і 431 район. Адміністративно-територіальні одиниці Донбасу залишилися у підпорядкуванні союзного центру [4, ч. 2, с. 63]. Необхідність введення нового поділу була зумовлена насамперед економічними факторами – потребою централізованого управління народним господарством. З таких позицій в СРСР тоді розробляли схеми економічного районування, нехтуючи природними та етнічними факторами. Створення занадто великих областей досить скоро викликало потребу їх дроблення.

Бюро економкартографії об'єднання „Укргеодезія” видає у 1932 р. багатокольорну **Блянкову карту Української Радянської Соціалістичної Республіки** масштабу 1:1 400 000, що вперше відтворює

Мал. 1. Блянкова карта УСРР, 1931 р.

обласний адміністративний поділ. Це було перевидання попередньої бланкової карти. Потовщеними червоними лініями на карті видрукувано межі новоутворених областей, а тоншими червоними лініями – межі районів Донбасу. Градації населених пунктів за чисельністю населення та кількістю робітників залишилися без змін.

Власне політико-адміністративні карти Української СРР з територіальним поділом за обласною системою врядування вперше видає у Харкові Центральна адміністративно-територіальна комісія при Президії ВУЦВК (1-ше видання у масштабі 1:2 200 000, наступні – у масштабі 1:2 000 000), а картоукладальні роботи при підготовці цих карт до видання здійснює харківська картографічна фабрика „Держкартографія” (пізніші назви – „Укрдержкартографія”, Українська картографічна фабрика, 11-та картфабрика ГУДЗК НКВС СРСР, 4-та картфабрика ГУТК при РНК СРСР). Карти мають статус офіційного видання й відображують центри та межі областей і районів. У зв'язку з численними змінами адміністративно-територіального устрою (утворення нових областей, укрупнення районів, утворення нових міст із безпосереднім підпорядкуванням обласним органам, зміни категорій населених пунктів тощо) упродовж 1932-1934-го років виходить шість видань **Адміністративної карти Української Соціалістичної Радянської Республіки**. За ними можна не тільки прослідкувати тогочасні зміни в територіальному поділі, але й відстежити тенденції у перейменуваннях назв населених пунктів.

Перше видання **Адміністративної карти Української Соціалістичної Радянської Республіки** (масштаб 1:2 200 000, 1932 р.) подає інформацію про адміністративно-територіальний устрій України станом на 20 березня 1932 р. На карті відображено АМСРР (11 районів) і 5 областей: Вінницька (2 міськради, що безпосередньо підпорядковані області – Вінниця, Бердичів; 69 районів), Дніпропетровська (4 міськради – Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кам'янське, Кривий Ріг; 50 районів, серед яких 9 національних – три німецьких, по два єврейських і російських, по одному болгарському та грецькому), Київська (2 міськради – Київ, Житомир; 98 районів, серед яких 2 національних – німецький і польський), Одеська (4 міськради – Одеса, Зінов'ївське, Миколаїв, Херсон; 47 районів, серед яких 6 національних – три німецьких, два болгарських і один єврейський), Харківська (4 міськради – Харків, Кременчук, Полтава, Суми; 78 районів, серед яких 5 національних російських), а також адміністративно-територіальні одиниці Донбасу, що підпорядковані безпосередньо центрові (4 міськради – Луганське, Макіївка, Маріупіль*, Сталіне; 13 районів, серед яких один національний російський). Населені пункти на карті по-

казано значком пунсона за чисельністю населення: до 20 тис. мешканців, 20-50 тис., 50-100 тис., 100-500 тис., понад 500 тис.

Значні зміни адміністративно-територіального устрою зафіксовано у другому виданні **Адміністративної карти Української Соціалістичної Радянської Республіки** (масштаб 1:2 000 000, 1932 р.), що подає адміністративні межі станом на 25 жовтня 1932 р. На карті з'явилася нова Донецька область (утворена 2 липня 1932 р.), до складу якої увійшло 12 міськрад (Сталіне, Артемівське, Ворошиловське, Горлівка, Кадіївка, Костянтинівка, Краматорська, Красний Луч, Луганське, Макіївка, Маріуполь, Рикове) та 23 райони (11 районів було передано від Харківської області та 5 районів – від Дніпропетровської). З'явилася також Чернігівська область (38 районів), утворена 15 жовтня 1932 р. насамперед за рахунок районів Київської області, а також 7 районів Харківської області (Путивельський, Буринський, Недригайлівський, Талалаївський, Роменський, Варванський, Прилуцький). Сильно змінилася конфігурація Київської області у зв'язку з передачею 29-ти районів до складу Чернігівської області та 2-х районів (Яготинський, Драбівський) до складу Харківської, а також з входженням до області 7-ми районів Вінницької області (Погребищенський, Плисківський, Оратовський, Монастирищенський, Христинівський, Уманський, Бабанківський). На карті відображено загалом 21 національний район (на попередній було 23): сім російських, шість німецьких, по три болгарських і єврейських, по одному польському та грецькому.

Третє видання вищезазначеної карти 1933 р., що подає адміністративні межі станом на 1 квітня 1933 р., містить порівняно з попереднім незначні зміни (утворено 4 нових райони і 2 міськради). Деяко більше змін щодо одиниць адміністративно-територіального поділу станом на 15 лютого 1934 р. подає четверте видання даної карти (1934 р.). У зв'язку з укрупненням районів на карті зафіксовано зменшення кількості районів у Вінницькій області на 2 райони та в Дніпропетровській області на 7 районів. Два нових райони утворено в Одеській області. У Донецькій області окремо виділено Старобільський округ у складі 14-ти районів. Найбільші зміни у цьому виданні простежуються у назвах населених пунктів, що свідчить насамперед про початок процесу деукраїнізації щодо назв, хоча й трапляються перейменування з ідеологічних мотивів. З'явилися нові назви поселень – *Вовчанськ* (раніше було – Вовча), *Куп'янськ* (Куп'янка), *Ромен* (Ромен), *Конотоп* (Конотіп), *Прилуки* (Прилука), *Лубни* (Лубні), *Спартаківка* (Грос-Лібенталь), *Цюрупинськ* (Цюрупинське), *Скадовськ* (Скадовське), *Маріуполь* (Маріупіль), *Симферополь* (Симферопіль), *Севастополь* (Севастопіль), *Новочеркаськ* (Новочеркаське), *Зінов'ївське* (Зінов'ївське), *Краснокутськ* (Краснокутське), *Ново-Георгіївськ* (Ново-Георгіївське), *Градизьк* (Градизьке), *Глобіно* (Глобине), *Новомосковськ*

* Тут і далі географічні назви подаються у тому вигляді, в якому вони значаться на картах.

(Новомосковське), *Нікополь* (Нікопіль), *Синельниково* (Синельникове) тощо.

Ще два видання (п'яте й шосте) Адміністративної карти Української Соціалістичної Радянської Республіки 1934 р. (адміністративні межі станом на 30 травня і на 10 червня 1934 р.) були випущені у світ практично без змін адміністративно-територіального поділу. У п'ятому виданні карти зменшилась лише кількість районів у Дніпропетровській області із 39-ти до 38-ми.

Нове видання політико-адміністративної **Карти Української Радянської Соціалістичної Республіки** масштабу 1:2 000 000, що фактично є продовженням попередньої серії з шести карт, здійснила у 1937 р. Адміністративно-територіальна група організаційного відділу Центрального виконавчого комітету УРСР (відповідальний редактор Г. К. Фаргушний). Картографічні роботи та друк карти виконала Державна картографічна фабрика у Харкові. Карта, професійно видана на доброму картографічному та поліграфічному рівні, відображує адміністративні межі станом на 15 січня 1937 р. Межі районів і міськрад зображено червоними суцільними тонкими лініями, що значно підвищило читаність і наочність карти, адже в попередній серії вони були показані маловиразними точками. Особливістю тогочасного адміністративно-територіального устрою стало утворення округів у Вінницькій (Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський, Проскурівський, Шепетівський) та Київській (Житомирський, Новоград-Волинський, Коростенський) областях. Межі округів показано товстими червоними лініями, а їх центри підкреслено пунктирною лінією.

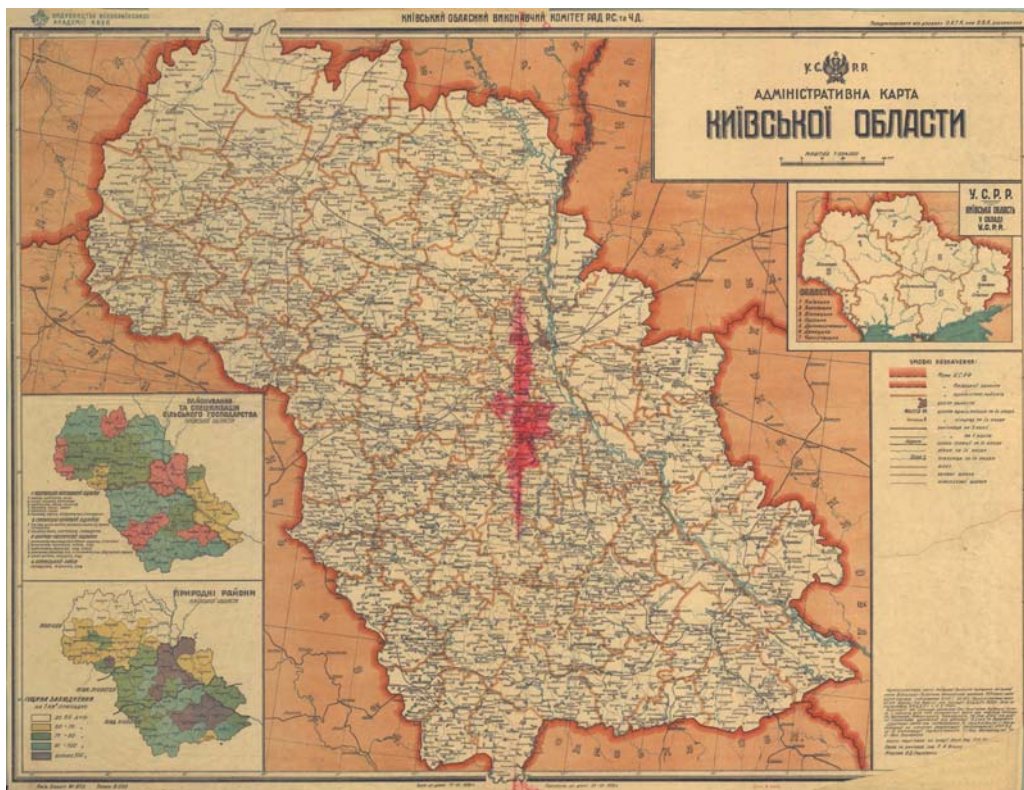
З уведенням системи обласного поділу адміністративні карти областей у 1932-1937-му роках видають як відомчі обласні організації, так і картографічні підприємства. Проте серед першого типу видань з'являється дедалі більше таких, які готують до видання державні спеціалізовані картографічні підприємства. Найчастіше обласні організації видають адміністративні карти, зокрема **бланкові Київської, Одеської та Харківської областей**. Однією з перших Організаційний комітет Київської області видав карту „**УСРР. Адміністративна карта Київської області**” масштабу 1:1 400 000, що відображує адміністративні межі станом на 9 лютого 1932 р. Згодом Київський обласний виконавчий комітет випустив у видавництві Всеукраїнської академії наук **адміністративну карту області** з аналогічною назвою, але більшого масштабу – 1:504 000 (12 верст в одному дюймі) (мал. 2). У 1936 р. виходить у світ **Адміністративна карта Київської області** масштабу 1:500 000, яку уклали Український науково-дослідний інститут географії і картографії. Адміністративні межі на карті подано станом на 1 травня 1936 року. Карта наочно відтворює постійні зміни адміністративно-територіального устрою, що тоді відбувалися. Порівняно з попередніми виданнями значно зросла кількість районів: практично всі райони було поділено на два. Промовисти-

ми були зміни назв районних центрів: *Пулин* перейменовано у *Червоноармійськ*, *Хатне* – на ім. *Л. М. Кагановича*, *Городище* – на ім. *Г. І. Петровського*.

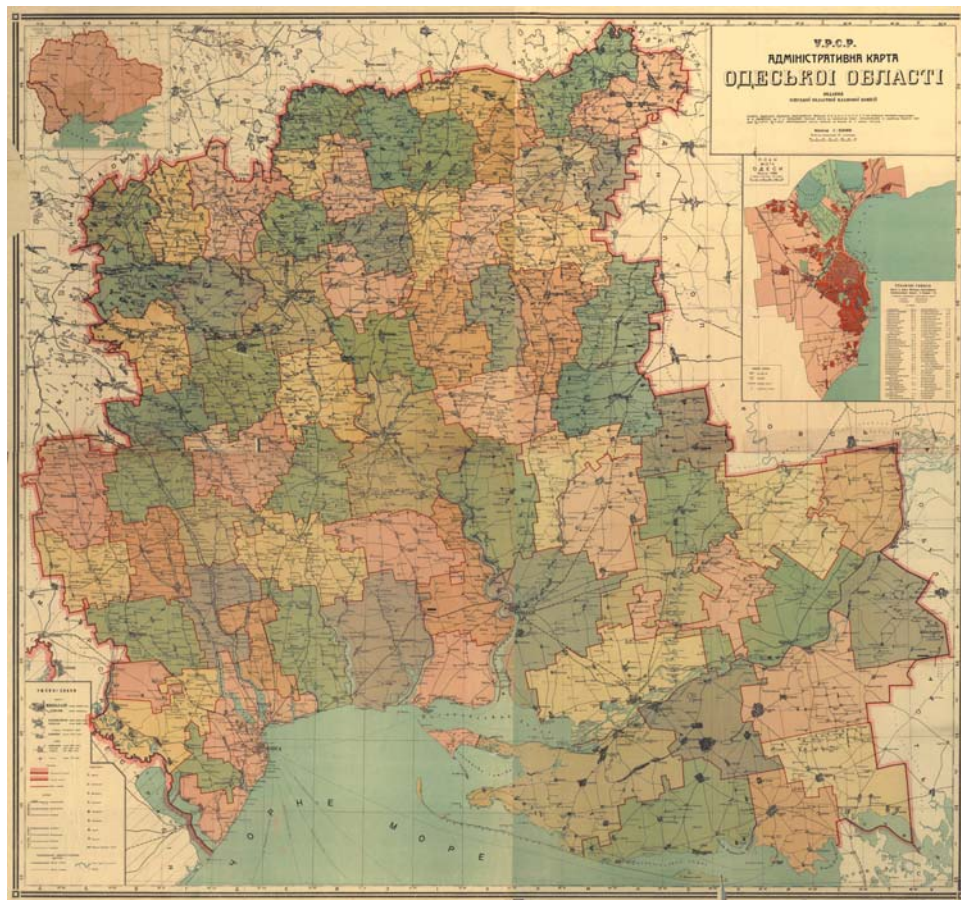
Одеська обласна планова комісія видала у 1937 р. на чотирьох аркушах **Адміністративну карту Одеської області** масштабу 1:250 000, яку фахово уклала Харківська державна картографічна фабрика (мал. 3). На карту докладно нанесено топографічну основу. Населені пункти поділені за типом поселень, чисельністю населення в них і адміністративним значенням. Виділено міста з чисельністю мешканців менше 20 000, 20 000-50 000, 50 000-100 000, 100 000-500 000; селища міського типу – менше 20 000; села – менше 100, 100-1 000, 1 000-5 000, понад 5 000. Жирною чорною лінією підкреслено назви центрів районів, тоншою – центри сільських рад. Окремими умовними знаками виділено залізниці – ширококоліїні, вузькоколіїні та розібрані, а також ґрунтові шляхи – державні, міжрайонні, районні та сільські. Особливістю карти стало нанесення економічного змісту: виділено спеціалізацію радгоспів (зернові, насінницькі, вівчарські, бавовнярські, свинарські, скотарські, садівничі, буряківничі), окремим умовним позначенням показано машинно-тракторні станції.

Серед другого типу адміністративних карт, розроблених і підготовлених спеціалізованими картографічними підприємствами, переважають видання з адміністративно-економічним змістом, які одночасно з адміністративно-територіальним устроєм території відображують найголовніші галузі промисловості та сільського господарства. Такі господарсько-адміністративні карти областей масово виготовляла державна картографо-геодезична служба СРСР, і вони для неї стали основними.

Наочним прикладом тут може бути **Карта Харківської області** (1934 р.) масштабу 1:400 000, укладена та видана Українською картографічною фабрикою Держкартотресту. На докладній і точній топографічній основі (використано планшети топографічних знімів масштабів 1:10 000, 1:25 000, 1:50 000 та землевпорядкувальні матеріали різних масштабів Харківського обласного управління землевпорядження, а ще конформну проекцію Гаусса на розсіченому конусі між паралелями 49°15' і 50°45') скрупульозно укладено адміністративні межі області й районів за даними Центральної адміністративно-територіальної комісії ВУЦВК та Обласної адміністративно-територіальної комісії станом на 20 березня 1934 р. Адміністративні центри підкреслено червоними лініями: товстішими – центри районів, тоншими – центри сільрад. Населені пункти відображено контурами кварталів забудови і шашками. Окремо виділено міста, селища міського типу, села. Останній розміром шрифту поділяються за людністю – більше 1 тис. і менше 1 тис. мешканців. З елементів транспорту та зв'язку показано залізниці (дво- та одноколіїні), шляхи (шосе, бруковані, ґрунтові), телеграфи, телефонні станції, пошти. Спеціаль-

Мал. 2. Адміністративна карта Київської області, 1932 р.

Мал. 3. Адміністративна карта Одеської області, 1937 р.

ними умовними позначеннями відображено найголовніші галузі промисловості й сільського господарства, а буквеними індексами – ще й підгалузі. Так, на карті показано заводи та фабрики (машинобудівні та металовиробів, будівельних матеріалів, текстильні, цукрові, харчові, спиртово-горілчані); кар'єри (добування глини, крейди, граніту, кам'яного вугілля, фосфоритів, піску); радгоспи (зернові, буряківничі, технічних культур, тваринницькі, садово-городні); МТС (зернові, овоче-картоплярські, буряківничі).

15 червня 1935 р. у складі Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР було утворено Головне управління державної зйомки та картографії (ГУДЗК НКВС), що відповідало за картографування всієї території держави. Утворення ГУДЗК загалом сприяло розвитку топографо-геодезичної та картографічної сфери діяльності й дало змогу насамперед упорядкувати в державі проведення робіт з топографічного картографування. Основними завданнями державної картографо-геодезичної служби стають проведення державних топографічних знімачь, укладання та видання топографічних карт. Повну організаційну самостійність картографо-геодезична галузь отримала 14 вересня 1938 р., коли постановою Раднаркому СРСР було утворено Головне управління геодезії та картографії (ГУГК) при Раді народних комісарів СРСР. Важливим завданням ГУГК стають створення державної топографічної карти СРСР і забезпечення потреб народного господарства, науки, культури й освіти сучасними картами і атласами, зокрема й політико-адміністративними та адміністративними.

Реорганізації картографо-геодезичної служби проводились також з метою монополізації державою виконання топографо-геодезичних і картографічних робіт. Приблизно з середини 1930-х років в СРСР упроваджується система державного геодезичного нагляду, покликана забезпечити централізований облік проведення всіх робіт у цій сфері діяльності. Одночасно посилюються режимні обмеження в галузі геодезії та картографії.

У другій половині 1930-х років державна картографо-геодезична служба завершує опрацювання єдиних підходів до відображення адміністративно-територіального устрою на політико-адміністративних і адміністративних картах, налагоджує їх системний випуск картографічними фабриками. Поступово виконання картографічних робіт, у т. ч. й створення адміністративних карт, здійснюється виключно державними спеціалізованими картографічними підприємствами.

Упродовж другої половини 1937 – початку 1939-го років в Україні утворено 9 нових областей, що пояснювалось переходом від територіального управління до галузевого, а також намаганням союзного центру мінімізувати вплив на цей процес місцевих органів влади. 22 вересня 1937 р. створено Житомирську, Кам'янець-Подільську, Миколаївську та Полтавську області. 3 червня 1938 р. шляхом розукрупнення Донецької області утворено Сталін-

ську та Ворошиловградську області, а 10 січня 1939 р. – Запорізьку, Кіровоградську та Сумську.

Випуск Харківською картографічною фабрикою у 1938-1939-му роках першої серії із 16-ти адміністративних карт усіх адміністративно-територіальних одиниць першого порядку України (Вінницька, Ворошиловградська, Дніпропетровська, Житомирська, Запорізька, Кам'янець-Подільська, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сталінська, Сумська, Харківська (два видання), Чернігівська області та Молдавська АРСР) засвідчив завершення першого етапу опрацювання єдиного типу адміністративної карти в ГУГК СРСР (мал. 4), що було закріплено створенням союзної інструкції з укладання та видання адміністративних карт автономних республік, країв і областей [7]. Обласні карти виходять у масштабах 1:350 000, 1:400 000 та 1:500 000 на точній географічній основі. Для математичної побудови карт використовується значна кількість проєкцій: конічна рівнокутна (найчастіше), азимутальна рівнокутна, конічна Гаусса на сідному конусі, конічна рівнопроміжна по меридіану, конформна Гаусса на сідному конусі, поліконічна. На обласних картах наносяться межі областей і районів. Територія районів фарбується різними кольоровими фонами. По центру штрихового знака районної межі для покращення наочності додатково наноситься тонкий кольоровий кант. Районні межі вказуються лише на основній території. На суміжних територіях від обласних меж зазначаються виходи районних меж і розміщуються підписи назв районів.

На **Адміністративній карті Молдавської АРСР** (1939 р.) масштабу 1:300 000 показано також межі сільських рад. Населені пункти відображені за адміністративним значенням (столиця УРСР, центри областей та автономної республіки, міська рада, підпорядкована області, центри районів, центри сільрад, іноді ще міськради та ради селищ міського типу) і за чисельністю населення (понад 500 000 мешканців, 100 000 – 500 000, 50 000 – 100 000, 20 000 – 50 000, 10 000 – 20 000, 2 000 – 10 000, 500 – 2 000, до 500; деякі карти мають найнижчу градацію до 2 000 мешканців).

На **картах Ворошиловградської та Сталінської областей** значком пунсона і шрифтом виділено лише адміністративну функцію поселень: центр області, центри міськрад, центри селищних (на карті – поселкових) рад, центри сільрад, інші. Окремими умовними позначеннями виділено радгоспи та машинно-тракторні станції. Карти доповнено таблицями „Список адміністративних районів області”, в яких наведено назви районів і райцентрів, індекс кодової сітки, де знаходиться центр району.

Великі зміни в адміністративно-територіальному поділі Харківської області зафіксовано на виданих картах 1938 і 1939-го років, що було пов'язано з утворенням Сумської області. У другому виданні **карти Харківської області** 1939 р. кількість адміністративних районів скорочено із 42 до 33-х: до

Мал. 4. Адміністративна карта Харківської області, 1939 р.

складу новоутвореної Сумської області відійшло 12 районів, а зі складу Харківського району виділено окремо Дергачівський район. У зв'язку зі зменшення території області змінено формат і компонування карти.

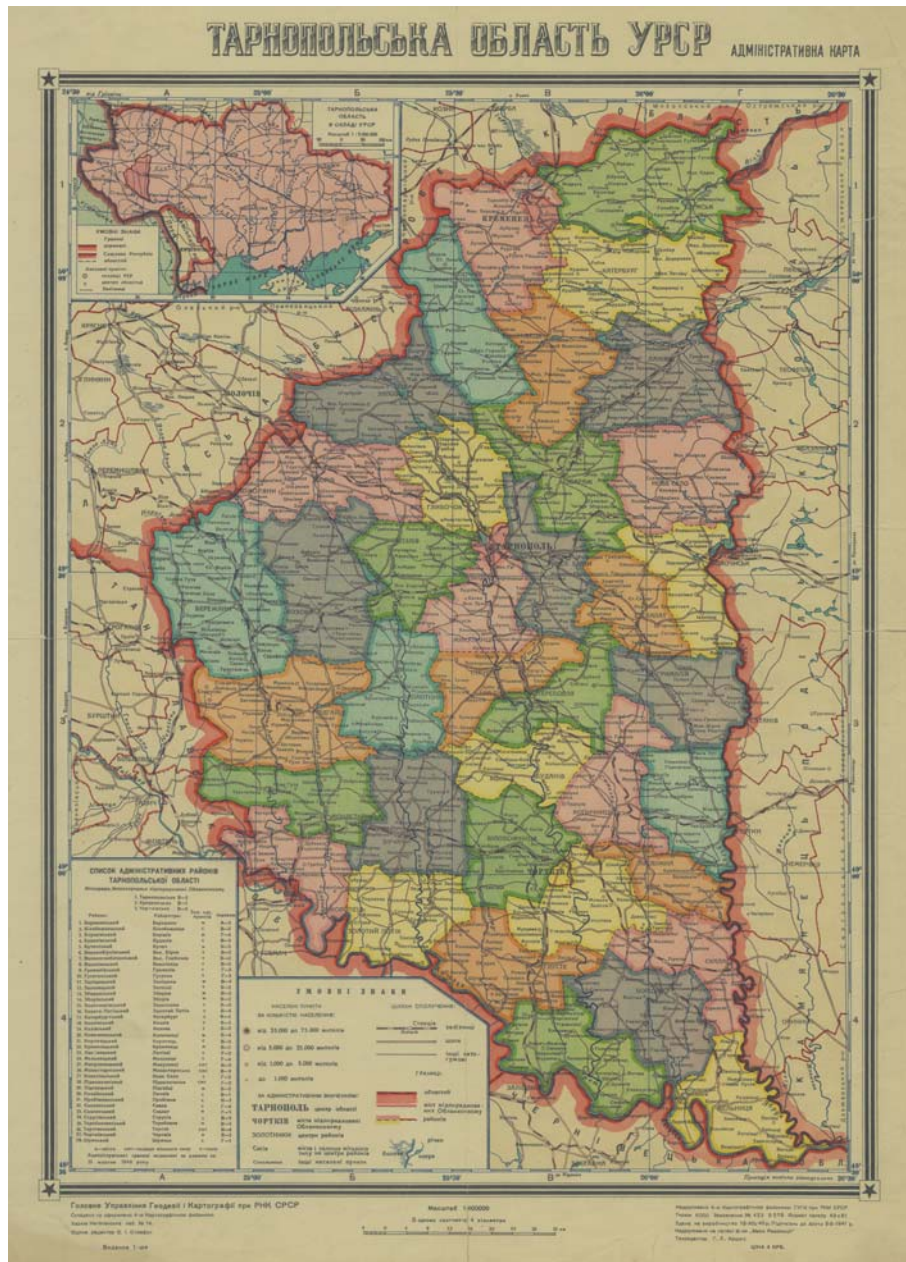
Так уперше на загальнодержавному рівні було зrealізовано ідею уніфікації змісту адміністративних карт і картографічних способів його відтворення. Хоча карти областей України були створені в різних (трьох) масштабах і різних проекціях, не завжди вони були оформлені однаковими шрифтами підписів назв географічних об'єктів і мали однакові легенди, умовні позначення та позарамкове оформлення (у т. ч. й заголовок карти), проте це все-таки була серія однотипних адміністративних карт. На адміністративних картах перестали показувати об'єкти промисловості та зв'язку, що, можливо, було обумовлено режимними обмеженнями. З елементів економічного змісту залишилось відображення радгоспів (без виділення їх спеціалізації) і машинно-тракторних станцій. Тобто попередній тип господарсько-адміністративної карти області подальшого розвитку не одержав.

Аналіз карт цієї серії показав, що картографи, створюючи нові видання на виробництві, намага-

лися удосконалити передачу окремих елементів змісту карт і їх оформлення, а також те, що при цьому вони не були обмежені жорсткими інструктивними вимогами.

Чергові значні зміни в адміністративно-територіальному устрої відбулися у 1939-1940-му роках після приєднання до УРСР Західної України, Північної Буковини та частини Бессарабії. Указами Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 р. у складі УРСР було утворено Волинську, Дрогобицьку, Львівську, Рівненську, Станіславську і Тернопільську (в указі – Тарнопольську) області, а від 7 серпня 1940 р. – Чернівецьку й Акерманську (з грудня 1940 р. – Ізмаїльська) області.

Упродовж 1940-1941-го років Харківська картографічна фабрика видала другу серію адміністративних карт областей України у масштабах 1:400 000 та 1:500 000. Всього видано 11 карт – Вінницької, Волинської, Дрогобицької, Житомирської, Кам'янець-Подільської, Київської, Львівської, Миколаївської, Полтавської, Станіславської і Тарнопольської областей (мал. 5); адміністративні карти Ізмаїльської, Рівненської та Чернівецької областей до початку Великої Вітчизняної війни СРСР не були видані.

Мал. 5. Адміністративна карта Тернопільської області, 1941 р.

Порівняльний аналіз карт серії свідчить про тривання пошуків подальшого удосконалення цього типу тематичних карт. Упорядковано використання проєкцій: в основному карти укладалися в кіничній рівнокутній проєкції, лише карти Миколаївської та Полтавської областей створені в кіничній рівнопроміжній проєкції. Завдяки нанесенню вздовж районних меж з внутрішньої сторони кольорового канту, похідного від фону території району, змінено загальне кольорове оформлення карт. Новим стало відображення меж міст, що підпорядковані обласним виконавчим комітетам. Було уніфіковано шрифти назв населених пунктів, на суміжній території показано повністю районні межі, удосконалено окремі умовні позначення тощо. Градація населених пунктів за чисельністю насе-

лення залишалася без змін. За адміністративним значенням виділялися: центр області, міста, підпорядковані облвиконкому, центри районів, селища міського типу – не центри районів, центри сільрад. Іноді трапляються випадки використання різних кольорів для передачі пунктів населених пунктів і шляхів сполучення. Залишилося зображення радгоспів і (на окремих картах) машинно-тракторних станцій. Карті доповнювалися таблицею „Список адміністративних районів області” та інформацією про дату, на яку відображені адміністративні межі; дату утворення області; площу; відстань залізницею від центру області до Москви і Києва. На картах у випускних даних стали зазначати видавничу організацію – Головне управління геодезії і картографії при РНК СРСР.

Деякі карти областей були видані у складі обох серій. Скажімо, адміністративні карти Вінницької (1938 і 1941 рр.) та Житомирської (1939 і 1940 рр.) областей, за винятком відображення меж міст, що підпорядковані облвиконкомом, на виданнях другої серії не містили змін територіального устрою. Мінімальні зміни були на картах Кам'янець-Подільської області (1938 і 1940 рр.): у межах Городок-Проскурівського району виділено Фельштинський і Городецький райони, а назву райцентру *Городок-Проскурівський* змінено на *Го-*

родок. Значно більші зміни зафіксовані на картах трьох інших областей, що було обумовлено створенням у січні 1939 р. Запорізької, Кіровоградської та Сумської областей. На картах Київської області 1938 і 1940 рр. кількість районів області зменшилася з 58-ми до 53-х в результаті передачі Златопольського, Кам'янського, Олександрійського, Підвисоцького та Чигиринського районів до складу новоутвореної Кіровоградської області. Великі зміни адміністративно-територіального поділу відображені на карті Миколаївської області 1940 р. Тут загальна кількість районів станом на 1 червня 1940 р. зменшилася з 41-го (на 1 січня 1938 р.) до 26-ти. 13 районів увійшло до складу Кіровоградської області, 2 – до Запорізької області; зі складу Херсонського району виділився

Білозірський; німецький національний район ім. Фріца Геккерта увійшов до складу Велико-Олександрівського району. На карті Полтавської області 1941 р. порівняно з першим виданням 1938 р. можна виявити передачу двох районів (Липово-Долинського, Синівського) до складу Сумської області та двох районів (Ново-Георгіївського, Онуфріївського) до складу Кіровоградської області, а також виділення на території Опішнянського району Котелевського району з передачею йому п'яти сілрад Чутівського району.

У складі другої серії було видано 5 адміністративних карт масштабу 1:400 000 новоутворених областей на західноукраїнських землях, що увійшли до складу УРСР після 17 вересня 1939 року. Ці карти мають певні відмінності порівняно з іншими картами серії: трансформовано заголовки (наприклад, „Волинська область УРСР. Адміністративна карта” замість „УРСР. Адміністративна карта Вінницької області”), їх розміщено над верхньою рамкою; додатково виділено область на карті УРСР; використано іншу градацію населених пунктів за чисельністю населення (понад 200 000 мешканців, 25 000-75 000, 5 000-25 000, 1 000-5 000, до 1 000 мешканців). Проте засадничі підходи до створення цих карт є однаковими з іншими картами серії.

Висновки. Таким чином, упродовж 1931-1941-го років було здійснено поступовий перехід у створенні політико-адміністративних і адміністративних карт від місцевих установ та організацій різних відомств до спеціалізованих картографічних підприємств державної картографо-геодезичної служби. Цей процес проходив на тлі монополізації державою функцій виконання топографо-геодезичних і картографічних робіт. Постійні зміни адміністративно-територіального устрою в УРСР зумовлювали необхідність частого випуску політико-адміністративних і адміністративних карт. Створення політико-адміністративних карт УРСР не було достатньо уніфіковане і не мало системного та масового характеру. ГУГК СРСР розробив форму і практично реалізував створення єдиного типу адміністративної карти області. Видання таких карт на територію УРСР стала забезпечувати Харківська картографічна фабрика. До 1941 р. в УРСР було налагоджено регулярний випуск адміністративних обласних карт, достатньо уніфікованих і стандартизованих за змістом і зображувальними засобами у відповідності до вимог союзної інструкції з укладання та видання адміністративних карт автономних республік, країв і областей. У розвитку даного напрямку державного тематич-

ного картографування у зазначеному часовому зрізі ми виділяємо три періоди: 1) 1932-1937 рр. – адміністративні карти областей видають як відомчі обласні організації, так і державні картографічні підприємства. Пріоритетного розвитку серед останніх видань набуває тип господарсько-адміністративної карти; 2) 1938-1939 рр. – виходить у світ перша серія адміністративних карт, які були ще недостатньо уніфіковані та стандартизовані; 3) 1940-1941 рр. – випуск другої, досконалішої серії обласних карт.

Література

1. *Адміністративно-територіальний устрій України: історія та сучасність* [Текст] – 2-ге вид., випр. і доп. / Під заг. ред. В.Г. Яцуби. – К., 2002. – 269 с.
2. *Адміністративно-територіальний устрій України: проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення* [Текст] / Під заг. ред. В.Г. Яцуби. – К., 2003. – 321 с.
3. *Адміністративно-територіальний устрій України: шляхи реформування* [Текст] / В.Г. Яцуба, В.А. Яцюк, О.Я. Матвіїшин [та ін.] К., 2007. – 366 с.
4. *Верменич, Я.В.* Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування [Текст] / Я.В. Верменич: У 2 ч. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – Ч. 1. – 364 с.; Ч. 2. – 370 с.
5. *Дністрянський, М.С.* Україна в політико-географічному вимірі [Текст] / М.С. Дністрянський. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 310 с.
6. *Жупанський, Я.І.* Історія географії в Україні [Текст] / Я.І. Жупанський. – 2-ге вид. – Л.: Світ, 1997. – 262 с.
7. *Ларин, Д.А.* Политические и политико-административные карты [Текст] / Д.А. Ларин // 50 лет советской геодезии и картографии. – М.: Недра, 1967. – С. 310-317.
8. *Лоза, Ю.І.* Україна. Оглядова мапа. Мірило 1:1 000 000. Пояснювальний текст [Карта] / Ю.І. Лоза. – К.: Мапа ЛТД, 1994; 1998. – 48 с.
9. *Сосса, Р.І.* Історія картографування території України [Текст]: підруч. для студ. вищих навч. закл. / Р.І. Сосса. – К.: Либідь, 2007. – 336 с.
10. *Сосса, Р.І.* Картографування території України: історія, перспективи, наукові основи [Текст] / Р.І. Сосса. – К.: Наук. думка, 2005. – 290 с.
11. *Сосса, Р.І.* Політико-адміністративні й адміністративні карти України (1918–2008 рр.): Бібліографічний покажчик [Текст] / Р.І. Сосса. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – 106 с.
12. *Шаблій, О.І.* Академік Степан Рудницький – фундатор української географії [Текст] / О.І. Шаблій. – Львів-Мюнхен: Ред.-вид. відділ Львів. ун-ту, 1993. – 223 с.

Надійшла 11.01.10